

İzmir Milli Kütüphanede Yer Alan Tezvinat Açısından Özellikli Bazı Yazma Eserler

Some Specific Manuscripts in Terms of Illumination in the Izmir National Library

Gül Güney Zincir, *Geleneksel Türk Sanatları Bölümü, Dokuz Eylül Üniversitesi*

Özet

Cumhuriyet dönemi yapılarından olan İzmir Milli Kütüphane bünyesinde barındırdığı kitaplar ve yazma eserler açısından özellikli kütüphanelerimizden biridir. 20. yüzyılın başlarında kurulan kütüphane, İzmir'de yer alan pek çok vakıf kütüphanelerinin ve bağış yolu ile elde edilen kitapların bir araya getirilmesi sonucu oluşturulmuştur. Kütüphanede dört bine yakın yazma eser bulunmaktadır. Bu eserler Milli Kütüphanenin ana binasında yer almayıp, İzmir Kent Arşivi ve Müzesi'nde bulunan kütüphane bölümünde saklanmaktadır. Kütüphanede tarih, edebiyat, din, felsefe, tasavvuf gibi pek çok çeşitli konularda yazma eserler bulunmaktadır. Bu eserler konuları bakımından önemli oldukları gibi kitap sanatları açısından da önem taşır. Yapılan araştırmada hat, tezhip ve cilt sanatı açısından özellikli pek çok yazma eser tespit edilmiştir. Genelde 17. ve 18. yüzyıla ait olan bu eserlerde cilt ve tezhip sanatı açısından klasik dönem (16. yy) üslupları da yer almaktadır. Çalışmada tezvinat açısından özellikli olan yazma eserler tespit edilmiş ve belgelenmiştir. Böylece farklı dönemlere ait yedi eser ve farklı tezvinat üslupları olan bazı eserler ele alınmış, değerlendirmeleri yapılmıştır.

Anahtar sözcükler: Cilt, yazma, kütüphane.

Akademik disiplin(ler)/alan(lar): Sosyal bilimler, geleneksel sanatlar.

Abstract

It is one of our special libraries in terms of books and manuscripts which are located in The İzmir National Library is a special library and was established in the beginning of the 20th century. The book collection of İzmir National Library was gathered through donation and other foundation libraries. These manuscripts are not located in the main library of the İzmir National Library but they are kept in the library section of İzmir Urban Archives and Museum. Manuscripts in various subjects such as history, literature, religion, philosophy, mysticism are also important. There are manuscripts with special features in terms of calligraphy, illumination and bookbinding. In the research, many manuscripts were identified in terms of calligraphy, illumination and bookbinding. The manuscripts in the library generally belong to the 17th an 18th. century. but there are many that belong to the classical period in terms of illumination. In this study, some manuscripts which are special in terms of book arts are introduced and an evaluation on the illumination carried out.

Keywords: Bookbinding, manuscript, library.

Academical disciplines/fields: Social sience, traditional arts.

- **Sorumlu Yazar:** Gül Güney Zincir, Geleneksel Türk Sanatları Bölümü, Güzel Sanatlar Fakültesi, Dokuz Eylül Üniversitesi.
- **Adres:** Dokuz Eylül Üniversitesi, Tınaztepe Yerleşkesi, Adatepe Mah. Doğuş Cad. No: 09, 35390 Buca, İzmir.
- **e-posta:** gul.guney@gmail.com
- **ORCID:** 2300-2003-2069-0053
- **Çevrimiçi yayın tarihi:** 19.09.2022
- **doi:** 10.17484/yedi.1142950

Geliş tarihi: 10.07.2022 / **Kabul tarihi:** 07.09.2022

1. Giriş

Maddi kültür değerlerimiz açısından önem taşıyan yazma eserlerimizin günümüze kadar gelmesi ve gelecek kuşaklara aktarılması onların saklanıp korunması ile gerçekleşir. Bu sebeple ülkemizin pek çok bölgesinde yazma eser kütüphaneleri kurulmuştur (Cunbur, 1970, s. 3-17). Bu kütüphanelerden biri de İzmir Milli Kütüphanedir. Cumhuriyet dönemi eserlerinden olan kütüphane İzmir ve halkı için önemli bir yapıdır. Gerek mimari yapısı gerekse bünyesinde barındığı eserler açısından özellikli kütüphanelerimizden biridir. 20. yüzyılın başlarında kurulan kütüphanede daha önce İzmir'de kurulmuş vakıf kütüphanelerinde bulunan ve bağış yolu ile elde edilen pek çok kitap bir araya getirilmiştir. Bu kitaplar daha önce İzmir'de vakıf yolu ile oluşturulan Hisar, Şadırvan ve Müftü Cami, Başdurak, Hatuniye, Pazaryeri camii kütüphaneleri gibi İzmir'in önde gelen vakıf kütüphanelerinden gelmiştir (Emsen, 1960, s.29; Erünsal, 1988). Bunlardan en önemlileri Hisar, Şadırvan ve Müftü cami kütüphaneleri olup, bunlardan Müftü cami kütüphanesinin dört bin cilt kitabı bulunmaktadır. Ayrıca 1895 yılında İzmir Hükümet Konağı bahçesinde 'Osmanlı Kütüphanesi' adı altında bir kütüphane açılır. Kütüphane kitapçı Muhiddin Efendi ile dava vekili Gelibolulu Mehmet Rifat Bey'in de içinde bulunduğu bir heyet tarafından yönetilir. Ancak bu kütüphane dönemin şartlarına dayanamayarak kısa sürede dağılmıştır. Osmanlı Kütüphanesi'nin dağılmasından sonra İzmir'de kütüphanecilik konusunda, daha sonra da günümüz Milli Kütüphane'nin ilk temellerini oluşturacak Giritli Ali Refet Efendinin kişisel girişimi görülmektedir. Ali Refet Efendi sonradan Ankara Palas Oteline dönüşecek olan Askeri otelin altında bulunan Askeri kıraathanenin yanında bir okuma evi açmıştır (Kayın, 2015, s. 20-25). Resmi bir kütüphaneden daha zengin olan kütüphane, kısa surede kent aydınlarının bulunduğu merkezlerden biri haline gelir (Aksoy, 1989, s. 84). Ancak zamanın şartlarına dayanamayıp kütüphane Eşrefpaşa / Beştepe semtinde bir eve taşınmış, burada bir süre hizmet vermeye devam etmiş, fakat o zamanki koşullarda merkeze uzak sayılabilecek bu semte çoğu kimse gidemediğinden kütüphane kapanmıştır. Burada yer alan kitaplar daha sonra İzmir Milli kütüphaneye devredilmiştir (Aksoy, 1989, s. 116). Kurulan bu vakıf kütüphaneleri, Osmanlı Kütüphanesi ve Ali Refet Efendi'nin kütüphanesinin yanında İzmir'de Mekteb-i Sultanisi veya kuruluş adı ile Mekteb-i İdadisi adları altında İzmir Atatürk Lisesi öğrencileri tarafından Mekteb-i Sultanî Kütüphanesi de kurulmuştur (Tinal, 2008, s. 125-134).

İzmir'de yer alan bu vakıf kütüphanelerinin çağdaş ihtiyaçlara cevap vermediği bu yüzden de bir umumi kütüphanenin oluşturulması gerektiği düşünülür. Böylece İzmir'in ileri gelenlerinin yer aldığı bir heyet oluşturulur. Ve bu heyet tarafından İzmir'de bir kütüphanenin açılması için planlar yapılır. Planlara göre Kemeraltı'nda Sultanî Otelinin bulunduğu bina kiralanarak uygun hale getirilecek ve kütüphanenin temelini Giritli Refet efendiden gelen kitaplar oluşturacaktır. Bunun yanında şahıslardan bağışlanacak kitaplar kabul edilerek kütüphane zenginleştirilerek, kütüphanede Arapça, Farsça ve hukuk gibi dersler verilecektir. Ancak kütüphanenin ihtiyaç duyduğu bina sorunu vardır. Bu da İttihat ve Terakki Cemiyetinin ön ayak olması ile çözülür. Ve böylece Salepcizade Yahya Paşa Konağı kiralanır. Konağın bir bölümü İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne verilerek, selamlık kısmı kütüphane olarak düzenlenir ve 6 Temmuz 1912 yılında kütüphane okuyuculara açılır (Serçe, 1996, s. 76-78).

Milli Kütüphane'nin başarısı İzmir'de ve giderek bütün ülkede büyük sevinç ve ilgi uyandırmaktadır. Milli Kütüphane'nin hızlı gelişimi, döneminin İzmir Valisi Rahmi Arslan'ın da dikkatini çekmiştir. Bunun üzerine İzmir Valisi Rahmi Arslan, Kütüphanenin geleceğinin sağlam temellere dayanması için yakın ilgi gösterir ve bugünkü binanın arsasını sağlayarak, bina inşaatının tamamlanmasında büyük katkısı olur. Bu çalışmalar sonunda, kütüphane binası ile sinema binasının inşasına başlanır. Milli Kütüphane'nin yeni binasının resmi planları, 15 Mayıs 1915 yılında tamamlanır. Vali Rahmi Arslan, Milli Kütüphane'nin projelerini mimar Tahsin Sermet'e hazırlatmış, temel inşaatında desteklerini esirgememiştir. Patinaj ve eğlence yeri ile sinema binalarının duvarları tamamlanıp, kütüphane binasının da temellerinin yükseldiği sırada 1919'da Yunan işgali üzerine inşaat yüzüstü bırakılır (Duman, 1995, s. 44).

İzmir'in Yunan İşgalinden kurtulmasından sonra inşaat faaliyetlerine devam edilir. İzmir Belediyesi yeşil alan olarak belirlenen Elhamra adı verilen sinema binasının 1926 yılında tamamlanmasının ardından, kütüphane binası sinemanın yanındaki alanda inşa edilir. Kütüphane yeni binasında Cumhuriyet'in 10. yılında 1933'te çalışmaya başlar. Kütüphane heyeti yenilenir. Kütüphane müdürü olarak M. Celal Saygın atanır. Cumhuriyet dönemi yapılarından olan İzmir Milli Kütüphane yukarıda da anlatıldığı gibi verilen mücadeleler sonucunda meydana getirilmiş günümüze kadar ulaşmış özel kütüphanelerimizden biridir.

Kütüphane binası ve Elhamra Sineması; Neo Klasik Türk Mimarisi üslubunda inşa edilmiştir. Sanat değeri açısından önem taşıyan bina İzmir'de ayakta kalmayı başarabilmiş ender yapılarıdır. İki katlı inşa edilen yapıda 90 kişilik iki adet okuma salonu, yönetim odaları, fotokopi odası ve bir de depo bulunmaktadır. Türkiye'nin en büyük kütüphaneleri arasında bulunan İzmir Milli Kütüphane kitap, gazete,

dergi vs. olmak üzere çok zengin bir eser koleksiyonuna sahiptir. Başlangıcında bağış yolu ile oluşturulan kütüphanenin eser varlığı, satın alma yoluyla gelen az sayıda eser ile esasen devlet nüshası denen kitap, gazete ve dergilerden oluşmaktadır. İzmir Milli Kütüphane, 1934 yılında çıkarılan ve 2527 sayılı Basma, Yazı ve Resimleri Derleme Kanunu'nun 8. Maddesi uyarınca Türkiye'de derleme nüshasından yararlanan 5 büyük kütüphaneden birisidir. Bu yasa uyarınca 1934'ten beri Türkiye'de çıkmış bütün kitap, gazete, dergi ve diğer yayınlar kütüphaneye gönderilmektedir (Serçe, 1996, s. 98), (bkz. Şekil 1).

Şekil 1. İzmir Milli Kütüphane, genel görünüş (İzmir Renkleri, t.y.).

2. Tezyinat Açısından Özellikli Bazı Yazma Eserler

Kitap, dergi, gazete gibi pek çok yayına sahip olan kütüphane yazma eser bakımından da zengindir. Kütüphanede din, Kur'an ilimleri, hadis ilimleri, fıkıh, tasavvuf ve ahlak, coğrafya, tarih, edebiyat, felsefe, tıp, kimya tarih konularında yaklaşık 4000 adet yazma eser bulunmaktadır. Bu eserler Milli kütüphanenin ana binasında yer almayıp, İzmir Kent Arşivi ve Müzesi'nde bulunan kütüphane bölümünde saklanmaktadır. Yazma eserlerin bulunduğu bu alan Milli Kütüphane tarafından İzmir Büyükşehir Belediyesi'nden 49 yıllığına kiralanmıştır. Bu eserler, Arapça, Farsça ve Türkçe olmak üzere 12. yy ile 19. yy arasında değişen muhtelif dönemlere aittir. İstinsah kayıtlarından anlaşıldığına göre bu yazmaların büyük çoğunluğu Selçuklu ve Osmanlı dönemine aittir. Orta Asya'dan Mağribe, Yemen'den Kazan'a, Belgrad'dan Erdebil'e uzanan köy, kasaba ve şehirlerde yazılmıştır. Ayrıca bir grup yazma vardır ki İzmir ve çevresinde istinsah edildiği kayıtlardan anlaşılmaktadır. Bu yazma eserler muhteviyatı kadar kitap sanatları açısından da önemi büyüktür. Kütüphanede tezhip, hat ve cilt sanatı açısından değerlendirilecek pek çok yazma eser bulunmaktadır (Yardım, 1994). Özellikle bu eserlerin farklı dönem ve üsluplara ait ciltleri cilt sanatı açısından önem taşıdığı gibi eserlerin sayfalarında yer alan metin ve tezyinat da tezhip ve hat sanatı açısından önem taşımaktadır.

Kütüphanede genelde deri, kahverengi, vişneçürüğü ve siyah renkli ciltler yer alır. 31x20cm ile 15x10 cm arasında değişen farklı ölçülere sahip eserler alt ve üst kap, sırt, sertap ve miklepten oluşur. Ancak bazı eserlerin sertap ve miklebinin olmadığı görülmüştür. Klasik Türk cilt sanatının tüm üslup özellikleri bu ciltlerde görülür. Genelde alttan-üstten ayırma ve gömme şemse teknikleri kullanılmıştır (Özen, 1998, s. 15). Aynı zamanda özellikle son dönem ciltlerinde yazma ve soğuk baskı teknikleri ile de tezyin edilmiş örnekler rastlanmıştır (Yardım, 1994, s. 5-427). 16. ve 17. yüzyıla ait şemseli ciltlerde şemse, köşebent ve salbek motifleri, bulut, rumi ve hatâyî grubu (penç, hatâyî, yaprak) motiflerle simetrik olarak işlenmiştir. Genelde saz yolu üslubunda (Mahir, 1986, s. 131-140) yaprak motifine yer verildiği görülmüştür. Ancak bazı ciltlerde köşebent, ve salbek motiflerinin kullanılmadığı, kabın ortasında oval veya daire formunda dendanlı şemse motifinin kullanıldığı görülmüştür. Genelde alttan ayırma şemse olarak tezyin edilmiş motiflerde yıpranmalar olduğu kompozisyonun bozulduğu görülmektedir. Daha geç dönem ciltlerinde ise genelde yazma ve soğuk baskı tekniğinin kullanıldığı görülmektedir. Ayrıca şemse motifi yerine geometrik bir motif kullanıldığı, içlerinde de gül gibi çiçek motiflerin soğuk baskı tekniğinde tezyin edildiği görülmektedir. Yazma ciltlerde zencerek ve yaprak motifleri oldukça yoğun kullanılmıştır. Bordür şeklinde kullanılan zencerek motifleri kapların dış pervazına yerleştirilmiştir. Bazen de kap içlerinde, kabın ortasında motif olarak yerleştirilmiştir. Yine yaprak motifleri de aynı şekilde kompoze edilmiştir.

Bazı yazma ciltlerin ise yekşah denilen aletle üzerinden geçildiği görülmüştür. Geç dönem ciltlerinde ise barok-rokoko üslubunun etkilerinin yer aldığı görülür (Çığ, 1953, s. 75-95).

Kütüphanede fiziki durumları iyi olan cilt örnekleri olduğu gibi, şirazesı dağılmış, alt ve üst kabı birbirinden ayrılmış, mîklebi kopmuş, tezyinatı bozulmuş pek çok yazma esere rastlanmıştır. Bazı yazma eserlerin sonradan onarım gördüğü üzerinde yapılan bazı uygulamalardan anlaşılmaktadır. Ancak eserler üzerinde bilinçsizce yapılan bazı koruma yöntemleri esere daha çok zarar vermiştir.

Kütüphanede cilt tezyinatı açısından özellikli yazma eserler bulunduğu gibi hat ve tezhip sanatı açısından da özellikli yazma eserler yer alır. Genelde nohudi renkli ve aherli kağıtlar üzerine nesih, sülüs, rikâ, tâlik hatla, is mürekkebi ile metinler oluşturulmuştur. Aynı zamanda hatlarda altın ve lâl mürekkebin de kullanıldığı görülmüştür. Yazmalarda nohudi renkli kağıtlar yanında renkli ve ebrulu kağıtlara da yer verilmiştir. Sayfalarda görülen tezyinat tezhip sanatı açısından da değerlendirilir. Genelde takdim sayfalarında yer alan tezyinat serlevha formunda tasarlanmıştır. Dikdörtgen, mihrabiye serlevha formları ilk sayfalarda ön plana çıkar. Rumi, bulut, hatâyî grubu motifler ile simetrik kompozisyonlar oluşturulmuştur. Altın ve lapisin ön planda olduğu tezhiplerde, beyaz, limon küfü, kırmızı, bordo, yeşil gibi renkler de kullanılmıştır. Bazı sayfalarda ciltlerde olduğu gibi kopmalar, yırtılmalar görülmektedir. Bilinçsizce yapılan sayfa onarımları, esere zarar vermekte, ömrünü kısaltmaktadır. Aşağıda kütüphanede kitap sanatları açısından (cilt, hat, tezhip) özellikli bazı yazma eserler seçilerek tezyinat açısından değerlendirilmesi yapılmıştır.

2. 1. 1957 Envanter Numaralı Yazma Eser

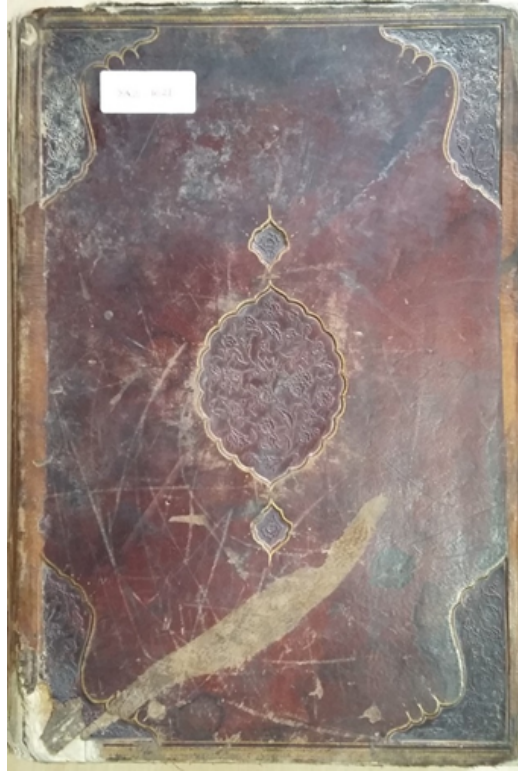
Kütüphanede 1957 envanter numarası ile kayıtlı yazma eser Ebû Abdullâh Muhammed b. Süleymân el-Cezûlî (Ö.870/1465)'nin Delâ'ilü'l-hayrât ve şevâriku'l-envâr fî zikri's-şalât 'ale'n-nebiyyi'l-muhtâr adlı eseridir. H.1237/M.1821 tarihli eserin hattatı belli değildir. Nesih hatla istinsah edilen eser 150x100mm-110x60mm ölçülerinde 96 varak 11 satırdan oluşmaktadır. Eser cilt ve sayfa tezyinatı açısından özellikli yazmalarımızdandır. Eserin kahverengi deri cildi ve ciltbendi bulunmaktadır. Ciltbend ve eserin kabı aynı renk deri kaplanmış ve tezyin edilmiştir. Alt ve üst kap, mîklep ve sertapdan oluşan eserin cildi fırça yardımı ile altın kullanılarak tezyin edilmiştir. Alt ve üst kabın merkezinde geometrik geçme ve rumi motifi kullanılmıştır. Dış pervaz ise altın cetveller ve bordürlerle çevrilmiştir. Kabın sertabında yaprak motifleri kullanılmıştır. Mîklebinde ise bordür ve cetveller kullanılmıştır. Kap tezyinatı eserin istinsah tarihi ile uyum içindedir. Kabın içi yeşil renkli kağıtlarla kaplanmıştır. Eserin sayfaları cildi gibi tezyinat açısından özelliklidir. Sayfalar altın cetvellerle çevrilmiş, satır aralarında daire formunda altın noktalar yerleştirilmiştir. Eserin serlevhası, surebaşları ve gül motifleri ve hatime sayfası bulunmaktadır. Serlevhası mihrap formudur. Penç, yaprak ve rumi motifleri ile simetrik kompozisyon oluşmuştur. Kompozisyonda pembe, mavi, kırmızı gibi renkler kullanılmış, altın ile bezenmiştir. Surebaşları dikdörtgen form içinde tasarlanmıştır. Ortada sure adı, kenarlarda ise penç ve yaprak motiflerinden oluşan simetrik tezyinata yer verilmiştir. Eserin hatime sayfası daire formuna alınmış, köşelerde tezyinata yer verilmiştir. Eser onarım görmüş, fiziki durumu iyidir (bkz. Şekil 2).

Şekil 2. 1957 envanter numaralı yazma eserin takdim sayfası, İzmir Milli Kütüphane (G. Güney Zincir, 2022).

2. 2. 1621 Envanter Numaralı Yazma Eser

Kütüphanede 1621 envanter numarası ile kayıtlı yazma eser Mahmûd b. Muhammed b. Dilşâd-ı Şirvan Tercüme-i Tarih-i İbn-i Kesir (el- Bidaye ve'n Nihaye) adlı eseridir. El-Bidâye ve'n-nihâye. İbn Kesîr'in büyük tarihçiler arasında yer almasını sağlayan eser, başlangıçtan H.767 (M.1365-66) yılına kadar gelen olayları kronolojik sırayla anlatan on dört ciltlik umumi bir İslâm tarihidir (Özaydın, 1992, s. 131-132). Kütüphanede dört cilt halinde yer almaktadır. Arapça'dan Türkçe'ye çevrilmiş eser H.1154/M.1741 istinsah tarihli, 325x225mm-255x155mm ölçülerinde, 514 varak, 21 satırdan oluşmaktadır. Ele alınan cilt eserin 3. cildir. Eserin kahverengi gömme şemse deri cildi vardır. Eser alt-üst kapdan oluşmaktadır. Sertap ve miklebi yoktur. Alt ve üst kapta salbekli şemse ve köşebent motifleri soğuk baskı tekniğinde tezyin edilmiştir. Kompozisyonda tek bir noktadan çıkan iki ayrı sap üzerine saz üslubunda hatâyî grubu motifler ve yapraklar yerleştirilmiştir. Kabin iç kısmı deri ile kaplıdır. Tezyinata yer verilmemiştir. Kabin sırtı yırtılmış, şirazesi dağılmıştır. Altın cetveller içine alınan sayfalarda bölüm başlarında tezyinata yer verilmiştir. Dikdörtgen form şeklinde tasarlanan bölüm başları lacivert zemin üzerine altın ile çift tahrir tekniğinde hatâyî ve yaprak motifleri yerleştirilmiştir. Bölüm başı dışında sayfalarda tezyinata yer verilmemiştir (bkz. Şekil 3).

Şekil 3. 1621 envanter numaralı yazma eser kabı, İzmir Milli Kütüphane (G. Güney Zincir, 2022).

2. 3. 1851 Envanter Numaralı Yazma Eser

Kütüphanede 1851 envanter numarası ile kayıtlı yazma eser İsmâ'il Hakkı el- Bursevî'nin (Ö.1137/1725) Kitâbü's Silsile (Silsiletü Tarîkati'l-Celvetiyye) adlı eseridir. Eserde Celvetiye şeyhleri hakkında bilgilere yer verilir. Eserin telif tarihi H.1137/M.1724-1725'tir. İstinsah tarihi ise H.1218/M.1803-1804'tür. Müstensihi belli değildir. Nesih hatla istinsah edilen eser 195x125mm-120x60mm ölçülerinde 133 varak 17 satırdan oluşmaktadır. Cilt ve sayfa tezyinatı açısından özellikli eserin kahverengi deri cildi vardır. Alt-üst kap, sertap ve miklepten oluşan cilt mülevvendir. Kabin ortasında yer alan salbekli şemse ve köşebent motiflerinin bulunduğu alanlar farklı renkte deri ile kaplanmış, üzerine fırça yardımı ile rumi motifi simetrik olarak yerleştirilmiştir. Kabin dış pervazı altın cetvel ve bordürlerle çevrilmiştir. Kabin sertabında üç iplik rumi motifi, miklebinde de şemse motifine yer verilmiştir. Kabin içi kumlu ebru ile kaplanmış, yan kağıt yavruağzı rengindedir. Eser sayfa tezyinatı açısından da özelliklidir. Eserin mihrabiyeli serlevhası vardır. Serlevha rumi ve hatâyî grubu motifler ile simetrik olarak tezyin edilmiştir. Sayfa kenarları yaprak ve hatâyî grubu motiflerle sıvanma altın ile tezyin edilmiştir. Metin altın bordürler ile çerçeve içine alınmıştır. Eserin fiziksel durumu iyidir (bkz. Şekil 4 ve Şekil 5).

Şekil 4. 1851 envanter numaralı yazma eserin kabi, İzmir Milli Kütüphanesi (G. Güney Zincir, 2022).

Şekil 5. 1851 envanter numaralı yazma eserin takdim sayfası, İzmir Milli Kütüphanesi (G. Güney Zincir, 2022).

2. 4. 1522 Envanter Numaralı Yazma Eser

Kütüphanede 1522 envanter numarası ile kayıtlı yazma eser de üç farklı yazarın çalışması bulunmaktadır. İlk bölüm tespit edilememiştir. İkinci bölüm Mehmet b. Ali el Birgivi'nin 'Ferâizu'l Birgivi' adlı eseridir. Eser cildin 111b-138b sayfaları arasındadır. Nesih hatla istinsah edilen bölümün tarihi yoktur. Üçüncü bölüm ise Miras hukuku ile ilgili olan Hâcibzâde Mehmet b. Mustafa b. Mahmûd el-İstâmbûlî (Ö.100/1689)'nin 'el-Ferâizü'l-Vâfiye fi Tercemeti Ferâizi's-Sirâciye' adlı çalışmadır. Cildin 141b ve 205b sayfaları arasında yer alır. Nesih hatla istinsah edilen bölümün tarihi H.1178/M.1764-1765 dir. (Koca, 1995, s. 367-368). 215x145-150x75 mm ölçülerinde olan cilt alt-üst kap ve sırttan oluşmaktadır. Sertap ve miklebi yoktur. Kap alttan ayırma şemşe ile tezyin edilmiştir. Kapın dış pervazına altın ile geçme motifi tezyin edilmiştir. Pervazın köşelerine ve ortalarına üç nokta yerleştirilmiştir. Kap içi zerefsanlı kağıtlarla kaplanmıştır. Cildin ve sayfaların fiziksel durumu iyidir (bkz. Şekil 6 ve Şekil 7).

Şekil 6. 1522 envanter numaralı yazma eserin kapağı, İzmir Milli Kütüphane (G. Güney Zincir, 2022).

Şekil 7. 1522 envanter numaralı yazma eserin takdim sayfası, İzmir Milli Kütüphane (G. Güney Zincir, 2022).

2. 5. 1507 Envanter Numaralı Yazma Eser

Kütüphanede 1507 envanter numarası ile kayıtlı yazma eser Kâimi Şeyh Hasan-ı Bosnevi'nin (Ö.1091/1680) Divân-ı Kâimi adlı divanıdır. 210x140-160x100mm ölçülerinde olan eser 33 varak, 15 satırdan oluşan tâlik hatla istinsah edilmiştir. Eserin H.1134/M.1721-22 tarihli temellük kaydı bulunmaktadır. Kahverengi deri alttan ayırma şemse cildi bulunan eser alt ve üst kaptan oluşmaktadır. Sertabı ve miklebi yoktur. Kap ortasında salbekli şemse motifi yer almaktadır. Kapın köşelerinde herhangi bir tezyinata yer verilmemiştir. Şemse içi bulut ve hatâyî grubu motifler ile simetrik olarak tezyin edilmiştir. Kap onarım görmüştür sırtı ve kap kenarları farklı bir deri ile kaplanmıştır. Metnin ilk iki sayfası iki sütuna ayrılmıştır. Diğer sayfalar yatayda dörde, dikeyde ikiye ayrılmıştır. Böylece tâlik hat sayfada oluşan dikdörtgen alanlar içine yerleştirilmiştir. Eserin unvan sayfasında mihrap formunda tezyinata yer verilmiştir. Mihrap formu altın zemin üzerinde rumi ve penç motifi ile simetrik olarak tezyin edilmiştir. Lapis ve lâ'l mürekkep ile ince tığlarla kompozisyon tamamlanmıştır. Eserin diğer sayfalarında tezyinata yer verilmemiştir (bkz. Şekil 8 ve Şekil 9).

Şekil 8. 1507 envanter numaralı yazma eserin kabi, İzmir Milli Kütüphane (G. Güney Zincir, 2022).

Şekil 9. 1507 envanter numaralı yazma eserin takdim sayfası, İzmir Milli Kütüphane (G. Güney Zincir, 2022).

2. 6. 774 Envanter Numaralı Yazma Eser

Kütüphanede 774 Envanter numarası ile kayıtlı yazma eser Ebû Ya'kûb Yûsuf b. Ebu Bekir es-Sekkâki (Ö.M.626/H.1229) (Durmuş, 2009, s. 332-334) Miftâhu'l-Ulûm (el Kismü's-Salis) adlı eser belâgat ilmi ile ilgilidir. 205x120-130x60 mm ölçülerinde, 195 varak, 17 satır ile tâ'lik hatla istinsah edilmiştir. İstinsah tarihi H.1029/M.1619-1620 dir. Eserin müstensihî belli değildir. Eser kahverengi, deri, alttan ayırma şemse cildi bulunmaktadır. Cilt alt ve üst kaptan oluşmaktadır. Alt ve üst kap dışında alttan ayırma şemse ve salbek motifleri yerleştirilmiştir. Şemse içi bulut ve hatâyî grubu motifler ile ¼ oranında simetrik olarak tezyin edilmiştir. Salbek motiflerinin içine de goncagül yerleştirilmiştir. Kabin köşebentleri yoktur. Kapların iç kısmı deri ile kaplanmış, altın ile geçme motifî tezyin edilmiştir. Kabin genel durumu iyidir. Eserin sayfalarında da tezyinata yer verilmiştir. Eserin giriş sayfası mihrabiye serlevha formunda tezyin edilmiştir. Lapis zemin rengi üzerinde sap ve yapraklardan oluşan serbest kompozisyona yer verilmiştir. Diğer sayfalarda ise sadece altın cetveller kullanılmıştır. Sayfalarda kırılmalar, kopmalar ve delikler mevcuttur (bkz. Şekil 10).

Şekil 10. 774 envanter numaralı yazma eserin kabi, İzmir Milli Kütüphane (G. Güney Zincir, 2022).

2. 7. 1618 Envanter Numaralı Yazma Eser

Kütüphanede 1618 Envanter numarası ile kayıtlı yazma eser Aksâ'l Ereb fi Tercemeti Mukaddimeti'l Edeb adlı Arapça-Türkçe lügattir. Eser İshak hocası Ahmed bin Hayreddin el-Güzelhisârî'ye aittir. (Ö.1120/1708) (Sofuoğlu, 2014, s. 73-98). 320x200-230x95 mm ölçülerinde, 463 varak, 31 satır, nesih hatla istinsah edilmiştir. İstinsah tarihi H.1117 M.1705-1706'dır. Eser kahverengi deri mülevven cilde sahiptir. Cildin alt-üst kabi, sırt, sertap ve miklebi vardır. Cildin alt ve üst kabında salbekli şemse, ve köşebent motifleri vardır. Şemse, salbek ve köşebentler yüzeyden farklı olarak kırmızı renkte deri ile kaplanmıştır. Bu yüzeyler altın ve fırça yardımı ile rumi motifi ile simetrik olarak tezyin edilmiştir. Kap içi taraklı ebru ile kaplanmıştır. Eserin sayfalarında da tezyinata yer verilmiştir. Özellikle önsözünde rumi ve hatâyî grubu motiflerden oluşan dikdörtgen formda serlevhadan oluşur. Diğer sayfalarda altın cetveller kullanılmıştır. Eserin fiziksel durumu iyidir (bkz. Şekil 11 ve Şekil 12).

Şekil 11. 1618 envanter numaralı yazma eserin kabi, İzmir Milli Kütüphane (G. Güney Zincir, 2022).

Kütüphanede yapılan araştırmada söz konusu örnekler dışında cilt sanatı açısından özellikli farklı örnekler de tespit edilmiştir. Bu örneklerden envanter numarası 1534 olan yazma eser Divan-ı Neyli (1. Kısım) Farsça ve Türkçe şiirlerden meydana gelen Neyli Mirzazade Ahmet Efendi'nin Divanıdır. Eser divanın I. Bölümünü oluşturmaktadır. Eserin istinsah tarihi yoktur. 200x115 mm-150x70 mm ölçülerinde, kahverengi deri cildi olan eser yekşah şemse cilttir. Deri üzerine altın ve fırça ile yapılan tezyinat daha sonra yekşah demiri ile şekil verilmiştir. Alt ve üst kap aynı motif ve kompozisyonla tezyin edilmiştir. Cilt tezyinatı açısından özellikli olan bir diğer eser İsmail Hakkı el Bursevi'nin Kitâbu's-silsilesidir. Lügatte zincir anlamına gelen silsile; tasavvuf terminolojisinde, tarikat şeyhlerinin silsilesini doğrudan doğruya Peygamber'in ta'îlmine bağlayan mânevi şecere demektir.

Şekil 12. 1618 envanter numaralı yazma eserin takdim sayfası, İzmir Milli Kütüphane (G. Güney Zincir, 2022).

Eser kütüphanede 1851 envanter numarası ile kayıtlıdır. H.1281/M.1803 tarihli eser 195x125mm-120x60 mm ölçülerinde mülevven cilttir. Kahverengi olan deri cildin şemse ve köşebentleri farklı renkte deri ile kaplanmış, altın ile motif ve kompozisyonlar oluşturulmuştur. Eserin alt ve üst kabı aynı motif ve kompozisyonla tezyin edilmiştir. Cilt sanatı açısından özellikli olan bir diğer ise 1911 envanter numaralı, Kemalpaşazade İbn-i Kemal (M.1946-1534)'in Nigaristan adlı eseridir. Nigaristan Şeyh Sadi'nin Gülistanı'na karşılık olarak kaleme alınmış makâmedir. Eser H.939/M.1532 tarihlidir. 260x150 mm-180x85 mm ölçülerindedir. Kahverengi alttan ayırma şemse cildi vardır. Şemse içi saz yolu üslubunda yaprak ve hatâyî grubu motifler ile serbest olarak tasarlanmıştır. Bir diğer örnek ise 399 envanter numaralı Molla Hüseyin Muhammed b. Feramuz b. Ali'nin Hanefî fıkıh kitaplarını esas alarak hazırladığı hukuk metni olan Gurer'ül Ahkâm adlı eseridir. İstinsah tarihi H.1009/M.1600'dür. Eser 240x150mm-165x85mm ölçülerinde kahverengi, deri, alttan ayırma şemse ciltten oluşmaktadır. Eser 17. yy'a ait olmasına rağmen cilt tezyinatında işçiliğe önem verilmemiştir. Geç dönem ciltlerinde şemselerde yer alan motif ve kompozisyonlardaki bozulmalar burada da görülmektedir. Özellikle kompozisyonlarda yaprak ve hatâyî grubu motiflerde bozulmalar görülmektedir.

3. Sonuç

İzmir Milli Kütüphane Cumhuriyet dönemi yapılarından olması ve bünyesinde yazma eserleri barındırması açısından özellikli kütüphanelerimizden biridir. Örneklerde de anlatıldığı gibi kütüphanede gerek muhteviyatı gerekse kitap sanatları açısından özellikli pek çok yazma eser vardır. Özellikle cilt, hat, tezhip sanatı gibi geleneksel sanatlar açısından önem taşıyan bu eserler çoğunlukla son döneme aittir. Ancak erken dönem örneklerine de rastlanır. Genelde ciltli olan yazma eserlerde vişne çürüğü, siyah ve kahverengi renkte meşin deriler kullanılmıştır. Klasik dönem ciltlerinde şemse motifinin oldukça yoğun kullanıldığını görülürken, son dönem ciltlerinde ise barok-rokoko tarzı yapraklar ve çiçek motifleri kullanılmıştır. Şemseli ciltlerde gömme, soğuk baskı, alttan ve üstten ayırma şemse, yazma gibi çeşitli tekniklerin kullanıldığı görülmüştür. Bu tekniklerle tezyin edilen şemseli ciltlerde hatâyî grubu, rumi ve bulut motifleri yoğun bir şekilde kullanılmıştır. Kompozisyonlarda simetri, serbest ve ulama kompozisyonlar kullanılmıştır. Simetri kompozisyonlar da rumi, bulut ve hatâyî gruba motiflere yer verilmiştir. Serbest kompozisyonlarda da hatâyî grubu motiflerle saz yolu üslubunun kullanıldığı görülür. Aynı zamanda ciltlerin bazılarında renkli boyalı ve ebrulu kağıtlara yer verilmiş, özellikle de kap içlerinde bu kağıtların kullanıldığı görülmüştür.

Seçilen yazma eserlerde sayfa tezyinatı açısından da özellikli olduğu görülmüştür. Genelde is mürekkebi ve lâl mürekkebinin kullanıldığı sayfalarda metin altın cetveller arasında alınmıştır. Metin aralarında vurgu yapılması gereken yerler lâl ve altın mürekkep ile istinsah edilmiştir. Takdim sayfası olarak nitelendirdiğimiz metnin ilk girişinde serlevha formunda tezyinata yer verilmiştir. İktil ve mihrabiye serlevha örneklerinin olduğu takdim sayfalarında dönem üslubu ile uyumlu tezyinata yer verilmiştir. Seçilen örneklerden 1957 envanter no'lu yazma eserin istinsah tarihi 19. yy'a ait olmasına rağmen tezyinat açısından özelliklidir. Takdim sayfasında yer alan serlevhası, cetveller, metin aralarında yer alan

altınlar, dairesel formada gül motifleri oldukça iyi bir işçilikle tezyin edilmiştir. Yine tezyinat açısından zengin olan 1851 envanter no'lu yazma eserde bol altının kullanıldığı, sayfa kenarlarının da tezyin edildiği görülmüştür. Her ne kadar işçilikte bozulmalar görülse de Motif ve kompozisyonların üsluba uygun olarak yapıldığı görülmüştür. 774 envanter numaralı yazma eserin istinsah tarihi 17. yy olmasına rağmen tezyinat üslubunun klasik kaide ve kurallara uygun olmadığı görülmüştür. Mihrabiye serlevha formunda boyalı zemin üzerinde kompozisyon kurallarına aykırı, serbest altın ile helezonların yapıldığı görülmektedir. Tezyinatın eserin istinsah tarihi ile uyum sağlamadığı görülmektedir. 1507 envanter numaralı yazma eserin istinsah tarihi yoktur. Ancak tezyinat özelliğinden 18. yy'a ait olma ihtimali düşünülmüştür. 1522 envanter numaralı yazma ise 18. yüzyılın ikinci yarısına ait olup, renk, motif ve kompozisyonların dönem özelliği gösterdiği görülmüştür.

İzmir Kent Arşivi ve müzesinde bulunan söz konusu yazma eserlerin bazılarının fiziksel durumlarının iyi olmadığı tespit edilmiştir. Bazı yazmaların kapları birbirinden ayrılmış, şirazesı dağılmış, sırtı ve miklebi kopmuştur. Sayfalarda ise yırtılmalar, ayrılmalar, lekeler ve delikler vardır. Bazı yazmaların tamir gördüğü tespit edilmiştir. Ancak bazı yazmalarda bilinçsizce yapılan onarımlar yazmaya daha çok zarar vermiştir. Yazma eser kütüphanelerinde konservasyon ve restorasyon konusunda eğitim almış uzman kişilerin bulunmaması eserlere daha çok zarar vermektedir. Bilinçsizce yapılan uygulamalar eserin ömrünü azaltmakta, yok olmaya yüz tutmaktadır. Bu eserlerin uzman kişiler tarafından konservasyonu ve restorasyonu ivedilikle yapılmalıdır. Aksi takdirde maddi kültürel mirasımız olan yazma eserlerimizi gelecek kuşaklara aktarmamız imkânsız olacaktır. Bu yüzden üniversitelerde bu konuda çalışan uzmanlar ve yetkililer ortaklaşa fikir alışverişinde bulunup çözüm yolları aranmalıdır. Örneğin kütüphane bünyelerinde restorasyon laboratuvarı kurularak, buralarda görev alacak uzman kişiler istihdam edilmesi çözüm yollarından biri olabilir. Ayrıca kütüphanelerde görev yapan kişilere eğitimler vererek daha bilinçli olmaları sağlanmalıdır. Bununla birlikte genç nesillere yazma eserlerimiz hakkında bilgi vererek onların bu konuda duyarlı olmalarına yardımcı olmalıyız.

Kaynakça

- Aksoy, Y. (1989). *Bir kent bir insan-İzmir'in son yüzyıl, S. Ferit Eczacıbaşı'nın Yaşamı ve Anıları*. Dr. Nejat Eczacıbaşı Vakfı Yayınları.
- Cunbur, M. (1970). Yazma kütüphanelerimiz, bugünkü durumu ve meseleleri. *Türk Kütüphaneciler Derneği Bülteni, XIX (1)*, s. 5.
- Çığ, K. (1953). Türk kitap kapları. *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, (I)*, 75-95
- Duman, P. (1995). *Kuruluşundan günümüze İzmir Milli Kütüphanesinin tarihi* [Yayınlanmamış yüksek lisans tezi]. Atatürk İlkeleri ve İnkilâp Tarihi Enstitüsü.
- Durmuş, İ. (2009). "Sekkâkî, Ebû Ya'küb" *İslam Ansiklopedisi*, Cilt 36, 332-334.
- Emsen, Ş. (1960). Osmanlı İmparatorluğu döneminde Türkiye kütüphaneleri tarihçesi I. *Türk Kütüphaneciler Derneği Bülteni, IX (1-2)*, 29.
- Erünsal, İ. (1988). *Türk kütüphaneleri tarihi II, Kuruluştan Tanzimata Kadar Osmanlı Vakıf Kütüphaneleri*, Atatürk Kültür Merkezi Yayınları.
- İzmir Renkleri (t.y.). <https://izmirinrenkleri.com/izmir-milli-kutuphane/>
- Kayın, E. (2015). Kemeraltı'nda yeme içme ve eğlence kültürünün tarihsel/ mekansal yansımaları. *Ege Mimarlık, 91 (3)*, 20-25.
- Koca, F. (1995). el- Ferâizü's Sirâciyye, *Türk Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, Cilt 12, 367-368.
- Mahir, B. (1986). Saray nakkaşhanesinin ünlü ressamı Şah Kulu ve eserleri. *Topkapı Sarayı Yıllık I*, 131-140.
- Özaydın, A. (1992). El Bidâye ve'n-Nihâye. *Türk Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Cilt 6, 131-132.
- Özen, M. E. (1998). *Türk cilt sanatı*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Serçe, E. (1996). *İzmir'de kitapçılık (1839-1928)*, Akademi Kitabevi.
- Tınal, M., (2008). Mekteb-i idadiden günümüze İzmir Atatürk Lisesi. *Dokuz Eylül Üniversitesi Buca Eğitim Fakültesi Dergisi, 24*, 125-134.
- Yardım, A., (1994). *İzmir Milli Kütüphanesi yazma eser kataloğu*, Cilt 4, İzmir Milli Kütüphane Vakfı İzmir.